

ressò mont-roigenc

ROSA VIRGILI: DE MONT-ROIG A LA MATERNITAT D'ELNA (I LA GUERRA CIVIL A LES POBLES, AL MAS MIRÓ).

Martí Rom
www.martirom.cat

16-02-2015

Arribant en cotxe a Castellar del Vallès (Vallès Occidental), a tocar de Sabadell, escolto per la ràdio que avui, 27 de gener, fa setanta anys de l'alliberament per part de les tropes russes de l'Exèrcit Roig, del camp d'extermini d'*Auschwitz*. M'il·lusiona pensar que avui, en aquesta data, coneixeré la senyora Rosa Virgili i Granell. Aquesta notícia potser era un camí celeste.

“El meu fill, Josep Valero Virgili, va néixer el 12 de març de 1940 a la Maternitat d'Elna (*a uns catorze quilòmetres de Perpinyà*). Hi havia ingressat el gener procedent del camp de concentració de Sant Cebrià del Rosselló (*Saint Cyprien*). El meu fill consta en el llibre “La maternitat d'Elna. Bressols dels exiliats” d'Assumpta Montellà. És el número 24. Sols hi ha les inicials “J.V.”...”.

Un altre camí celeste em va fer trobar, en aquest meravellós caos que és *Internet*, un comentari breu que deia que el 2012 Rosa Virgili havia fet una xerrada i que, tot parlant de la Maternitat d'Elna, aprofitava per fer esment que era de Mont-roig del Camp i que havia viscut a prop del Mas Miró; semblava que lluia de poble i de pintor. Finalment, em trobava davant d'ella, amb els seus 94 anys, amb una memòria íntegra, plena de fets i vivències, amb una cara que traspua amabilitat i disposada a parlar de la seva llarga i intensa vida. També ens acompanyava la seva filla Maria Rosa, que en algun punt ajudà a concretar algun fet o situació.

“Vaig néixer el 5 de juny de 1920. Els meus pares eren Joan Virgili Boronat, de Mont-roig i Rosa Granell Mir, de El Morell. El pare era el germà gran, els altres eren el Fernando i el Rafael. El pare, a més de fer de pagès, era músic i anava a tocar pels pobles. Com que normalment els músics s'allotjaven en cases particulars, quan venia a El Morell s'estava a casa de la que després fou la seva esposa, la meva mare. Es va fer amic d'un dels germans de la mare”.

He cercat en el cens de 1923 alguna referència i he trobat que el seu pare, Joan Virgili Boronat, de vint-i-nou anys, era pagès i està enregistrat al carrer Major núm. 65. El seu germà, Fernando Virgili Boronat, de vint-i-sis anys, era pagès i vivia al carrer del Bisbe Macià núm. 27. També hi ha un Francesc Virgili Gavalrà, de trenta-cinc anys, també pagès i que vivia al carrer de Sant Antoni núm. 65. (1)

En un cens anterior, de 1911, hi ha un Joan Virgili Torell, de quaranta-cinc anys, pagès, que vivia en aquella casa del Bisbe Macià núm. 27. Sembla lògic pensar que aquest era l'avi de Rosa Virgili.

“Nosaltres vivíem en un mas de Les Pobles, al poble hi pujàvem poc. De jove anava més a El Morell, a casa de la padrina (Rosa Mir Susia). Vivíem al Mas Boter, era el número 100 del terme. Estava prop del Mas Romeu, tocava amb el tros del Ventura (*deu ser el “Ventura de l’Hort”*) i del “Toda Gran” (*Josep Toda Salvadó?*), recordo que aquest tenia una bassa molt gran. També hi havia un xalet molt bonic amb un molí de vent. Recordo bé, una mica més cap al mar, la Caseta del Rellotge...”.

Després de donar veus a amics del poble sobre la ubicació d’aquest Mas Boter, finalment l’Angelina Rovira (filla del masovers del mas Miró del 1955 al 1975) em fa arribar la solució. Sembla que aquest Mas Boter, anys més tard, el va comprar el “Pepet Calaf”, Josep Calaf Sánchez, nét de Pere Calaf Jofre, masover del Mas Miró (des del 1927), d’aquell “*Peret, el masover*” del què parlava Joan Miró en una carta al seu amic Joan Prats (8 de desembre de 1941). Un altre camí celeste, com veurem més endavant, que relaciona el Mas Miró amb el Mas Boter i Rosa Virgili. Per altres informacions aportades per Miquel Anguera (dit “Beatet”) aquella finca del (desaparegut) molí de vent ara és la del Josep M. Gibert (dit “Delfi”). (2)

LA VIDA A LES POBLES

“Érem arrendataris del Mas Boter, la finca era d’un farmacèutic de Barcelona, del barri del Clot. Recordo la senyora Bernarda i el seu fill. Aquest venia a l’estiu amb amics i amigues amb un cotxe descapotable. Un d’aquests, era el fill de qui va ser el president Companys...”. Era el Lluïset Companys Micó (1911-56); tenia una malaltia mental). (3)

M’interessa saber els tipus de conreu a Les Pobles en aquells anys o, com a mínim, el que feien al Mas Boter: “El pare havia fet arrencar els avellaners que hi havia a la finca; doncs eren molt vells. Va plantar presseguers i tarongers. També hi havia olivers, algun cirerer i quedaven alguns avellaners...”. Em sorprèn que als anys vint o inicis dels trenta, algú plantés presseguers. (4)

“Durant un temps el pare va plantar molts enciams. Normalment la gent tenia un hort on plantava el que li podia aprofitar per menjar i, naturalment, teníem enciams. Però una vegada, un conegut del pare, que era de Cambrils, li va dir que potser podia aventurar-se a plantar enciams a gran part de la finca, que podia tenir una molt bona sortida. El pare ho va acceptar i aquella persona de Cambrils li va facilitar la llavor. Els veïns deien “el Virgili s’ha tornar boig...”. La cosa venia que el 1929 hi havia hagut una important gelada a Perpinyà que ho va matar tot i un majorista d’allà es va posar en contacte amb el Born de Barcelona per veure si podia trobar enciams doncs li calia enviar-ne molts a París. I del Born van fer cap a

Cambrils. Un dia, va venir un senyor de Perpinyà acompanyat amb un altre del Born per fer tractes i es van posar d'acord aviat amb el pare. Va dir que ell tornava a Perpinyà i que després vindria la seva dona amb una furgoneta i amb un ajudant per tal de tallar i embalar els enciams. I així fou. Com que no hi havia encara l'estació de Mont-roig (*el conegut com "Apeadero", aquest baixador de Mont-roig no es va fer fins el 1930*), cada dia la furgoneta anava a descarregar a l'estació de Cambrils.

Aquella senyora estava tot el dia a casa, hi menjava i als vespres anava a dormir a Mont-roig (*devia anar a l'hostal del Joan de la Marcona, casat amb la "Malena del cotxe", on ara es l'avinguda de Reus núm. 14*). Això va durar uns quinze dies. Jo, amb nou anys, els ajudava a collir els enciams i això a aquella senyora li produïa una certa tristor, em deia "*el teu pare no t'estima pas... Fer-te treballar tan petita!*". Com que l'enciam es fa amb varies vegades, se'n van anar per tornar al cap d'unes dues o tres setmanes. Abans de marxar aquella primera vegada, aquella senyora em va dir "quan torni et portaré quelcom". I em va dur una peça de tela molt maca per fer-me un vestit. Finalment, en anar-se'n cap a Perpinyà va dir als pares que els agradaria que algun cop podessin anar a visitar-los allà: "*Em dic Coll, recordi com coll de gallina*".

"Aquella persona que va venir del Born de Barcelona també li va proposar al pare que plantés patates i que en necessitava molts quilos per embarcar-los cap a no sé on. El pare es va fer de la Unió de Rabassaires (*creat el 1922 com un sindicat de viticultors, va ampliar-se amb parcers i arrendataris. A partir de l'adveniment de la República va*

aconseguir un gran nombre d'afiliats). La propietària, la senyora Bernarda, ens volia fer fora de la finca; nosaltres teníem un contracte indefinit que havíem fet ja amb el seu pare. Si ens volia treure li calia pagar-nos totes les millores que havíem fet a la finca. Vivíem miserablement; la casa de pagès era molt vella. No cal dir que, amb la victòria de Franco i com que érem "*rojos*", va aprofitar per fer-nos fora.

Al Mas Boter, amb 17 anys (1937)

El pare, amb d'altres pagesos de les Pobles, en aquells primers anys trenta, van aconseguir que hi hagués escola al Mas Romeu. Hi van anar els meus germans. Jo, les primeres lletres les vaig aprendre al xalet que mossèn Josep tenia a les Pobles. Recordo que al poble vivia davant del Casino de Baix. Baixava amb un ruc des del poble. Quan hi havia la família Miró feia missa a la capella del seu mas. Recordo bé la mare de Miró, a la senyora Dolors (*Dolors Ferrà Oromí*), que era molt amable i veure el seu fill, el pintor Joan Miró, passejar pels camins".

Aquest mossèn Josep era en Josep Munté Ferrando. Vivia a l'actual carrer de Francesc Riba i Mestre núm. 5.

Li demano per correu electrònic a la filla de la senyora Rosa Virgili, Maria Rosa, que em parli d'aquests germans que esmenta i que ja varen anar a escola al Mas Romeu. Em contesta que són el Joan i la Juanita. Van néixer amb uns nou anys de diferència de la Rosa Virgili; es duïen tan sols uns onze mesos (deuria ser cap al 1930). El primer va anar a viure a Barcelona; fa anys que és mort. La segona es va casar a Castellar del Vallès, on encara hi viu.

“Els pares m’enviaven al Mas Miró a buscar llet. Els masovers tenien dues vaques. Recordo que hi havia un matrimoni. Tenien dos fills de la meva edat”.

LA GUERRA CIVIL I EL MAS MIRÓ

Els “Calaf” van ser masovers del Mas Miró del 1927 a l’octubre de 1955. Eren de Vila-rodonà. Van arribar al Mas Miró amb tres fills: Josep, Ramon i Mercè; aquesta última tenia pocs mesos de vida. El matrimoni era Pere Calaf Jofre (“*Peret, el masover*”) i Carme Domingo Virgili (va morir jove, al febrer de 1937).

El 18 de juliol de 1936 es produeix el “Glorioso Alzamiento Nacional”. Comentava Lluís Permanyer sobre Joan Miró, en el seu llibre “La vida d’una passió” (Edicions de 1984, 2003), a la pàg. 113: “*Tot i la gravetat dels esdeveniments que confirmaven les notícies... s’hi va quedar (al mas) sense alterar el seu ritme de treball... Vam passar els dies o potser algunes setmanes, i un dia un amic del poble li confià: Has d’anar-te’n ara mateix, els de la FAI volen matar-te!. La sorpresa superà el seu temor, ja que sempre s’havia manifestat republicà i antiburgès...*”. El 23 i 27 de juliol uns anarquistes van cremar l’Església (Vella) i l’ermita de la Mare de Déu de la Roca, i el 13 d’agost van assassinar nou persones, de dretes, del poble. Segons la “*Causa general de Tarragona*” que va obrir el nou règim franquista per depurar responsabilitats, a l’apartat dedicat a Mont-roig, s’esmenta que el 21 de setembre es varen cremar tots els arxius del poble (document del 31 d’octubre de 1940).

Miró, tot i republicà, podia semblar sospitós doncs el seu cunyat Jaume Galobart Sanmartí, casat amb la seva germana Dolors, era una persona molt significada de dretes

Mas Miró

que tenia finques a Tona i a les Masies de Voltregà. El van matar a Taradell el 14 d’agost. Miró, (deuria ser a finals d’agost o a inicis de setembre) va marxar a Barcelona i, des d’allí, a finals d’octubre, a París. A mitjans de desembre hi van anar la seva esposa i filla. El 24 d’octubre de 1936 es va aprovar el decret de col·lectivitzacions i control obrer, la qual cosa afectava el Mas Miró.

“A la Guerra Civil, amb la batalla de l’Ebre (*iniciada el 25 de juliol de 1938*), es van omplir de soldats els masos de les Pobles. Van requisar aquell molí de vent. Al Mas Miró s’hi va establir l’Estat Major de la 11a divisió del V Cos d’Exèrcit d’Enrique

Líster. D'aquests temps, recordo com passava cada dia aquell hidroavió franquista per damunt de Mont-roig per anar a bombardejar a algun lloc o altre.

Un dia el pare va trobar trencades moltes branques dels presseguers i com que sabia que els soldats campaven per les Pobles agafant els fruits dels arbres, se'n va anar al Mas Miró a queixar-se. Va parlar amb el propi Líster i li va dir que estava d'acord en què agafessin alguns fruits, però que no estava bé que fessin malbé els arbres, els presseguers o els tarongers. En Líster li va contestar que no tornaria a succeir. Al cap d'uns dies va venir un soldat a preguntar al pare si els podia vendre fruita, pataques o oli, i el pare li va dir que no volia cèntims que podien fer intercanvi amb d'altres productes. Resultava que els pagesos de les Pobles no teníem tarja de racionament. El comitè del poble, pensant que allà conreaven de tot, havia decidit que no ens corresponia. Això portava que no teníem pa, sucre o cafè, entre d'altres. I aquest fou el pacte per fer l'intercanvi.

En aquestes visites vaig conèixer el que seria el meu marit. Jo tenia dinou anys; ell era quatre anys més gran. Al veure'l vaig pensar: "*que maco és aquest noi!*". Era sergent del Cos de Transport, organitzava i feia els moviments de soldats entre el front, a l'Ebre, i la primera rereguarda, a Mont-roig. Cada quinze dies un cert nombre de soldats anaven d'un lloc a l'altre. Es deia Josep Valero Ruiz i era de Calaf. Abans de la guerra, vivia a Barcelona i tenia un taxi. Li van requisar i va pensar que, fent-se voluntari, el podria conservar, però no va ser així. Ell sentia molt la política...". Li demano què vol dir, que m'ho concreti, i m'explica que era comunista.

Líster (que era del Partit Comunista d'Espanya) fou l'encarregat de contenir l'allau de les tropes franquistes que intentava dividir la zona republicana en dues zones. Era el comandament del V Cos d'Exèrcit (Divisions 11a, 45a i 46a). Tenia la missió de defensar la Serra de Pàndols fins a Pinell de Brai. Va resistir, durant uns dos mesos, l'atac de les tropes franquistes (la 4a Divisió de Navarra del Cos d'Exèrcit Marroquí). L'11a Divisió de Líster, el novembre de 1938, en el replegament republicà a l'Ebre

estava entre Garcia i Benifallet i tenia el seu comandament als voltants de Tivissa.

Sobre el Mas Miró durant la guerra tinc un conjunt d'informacions procedents d'unes extenses entrevistes (encara inèdites), fetes a alguns membres de la família Calaf, que vaig fer a l'estiu del 2009.

Mas Miró

Per exemple de Josep Calaf Sánchez (el que abans deia que va comprar, passats els anys, el Mas Boter) i Maria del Carme Calaf Robert. Aquests són fills del fill gran d'aquell "*Peret, el masover*", fills del Josep Calaf Domingo. Aquest es va casar amb la minyona del Mas Miró, Maria Elena Sánchez, que morí al cap d'uns nou mesos en el part del Josep Calaf Sánchez (1941). Després es va tornar a casar amb Teresa Robert

Ferré, amb qui va tenir la Maria del Carme Calaf Robert (1945). Aquest dos, m'explicaven, complementant el que deia Rosa Virgili: “Durant la Guerra Civil el Mas Miró era un centre de comandament de les unitats de transport. A nosaltres no ens va faltar el menjar, els soldats el duïen de La Cava i d'altres llocs. Ens donaven arròs...”.

Mercè Calaf Domingo (filla de Pere Calaf Jofre, del “*Peret, el masover*”, i tia dels anteriors) i el seu marit Sebastià Javaloy Cánovas, em comentaven: “Al Mas Miró sols hi van quedar les senyores Dolors, mare i filla, i la criada Elena. A les dues primeres els hi van deixar una habitació. Al menjador, a la planta baixa, s'hi estaven els oficials, però elles tenien un racó per menjar. Al mas hi venien a buscar el ranxo els soldats, que estaven escampats pels masos de les Pobles. Hi havia molts soldats aragonesos; eren molt amables. Cap al final de la guerra la criada (Elena) va escoltar dir a un oficial que tots els homes fins als quaranta anys haurien d'anar a combatre. Aleshores el pare, Pere Calaf Jofre, i algun home més de la família s'amagaren a la mina del Mas de Ballester; els hi baixàvem menjar per la corriola. Jo era petita (explica la Mercè Calaf, que al 1938 tenia onze anys) i els soldats allotjats al mas em preguntaven on eren els homes. Jo deia que no sabia res”. (5)

Continua explicant la Mercè Calaf: “Un dia es va tallar la comunicació amb el front i van decidir marxar a corre cuita. S'ho van endur tot. Sols quedà una vaca que es va escapar...”.

CAP A L'EXILI A FRANÇA

Reprenem el relat de Rosa Virgili: “Quan van haver de retirar-se els soldats de Mont-roig i marxar, primer cap a Barcelona i després cap a França, vam decidir casar-nos; no feia ni un any que ens coneixíem. Ho vam fer a El Morell. A la retirada, nosaltres érem sempre els últims dels fugitius, soldats o civils, cap a França. Anàvem amb un camió. El meu marit, amb d'altres, estava encarregat d'anar volant els ponts de la carretera per dificultar l'avanç de les tropes franquistes. Fins i tot, quan estàvem a Girona i pensàvem que ja marxàvem cap a la frontera, vam rebre ordres de parar un parell de dies per retrocedir i dificultar la progressió dels franquistes. Finalment vam marxar per Portbou i vam anar a Cotlliure (*a uns vint-i-cinc quilòmetres*); ens vam quedar uns tres o quatre dies en un bosc gran que hi ha als afores”.

Tot havia anat molt ràpidament. El 15 de novembre de 1938 van començar a retirar-se les tropes republicanes del front de l'Ebre. El dia 12 de gener, el comandament de l'exèrcit republicà, va donar l'ordre de retirada del Camp de Tarragona. Es pretenia establir una línia de defensa aprofitant el riu Gaià. A l'endemà, uns 12.000 homes es concentraven entre Reus i Tarragona. El 15 de gener, a primera hora del matí, les tropes franquistes van entrar a Mont-roig, pel que aleshores ja era el carrer d'Agustí Sardà i van continuar per l'avinguda de Reus fins sortir del poble. Es diu en el llibre “*La batalla del Ebro*”, en el tercer volum (“Asedio de Tortosa y combates de Amposta. Del río Guadalupe al Gayá, con las ocupaciones de Falset, Montblanc, Valls, Reus y Tarragona (1938-39)”, edició de la Diputació de Tarragona (1970), a la pàg. 175: “*Progresión hacia Reus... debían confluír, siguiendo el trazado de las carreteras que a ella afluyen, las Unidades de la 1a Agrupación de Infantería de la División 13, partiendo de Pratedip para irrumpir en el Campo de Tarragona por Montroig y proseguir después hacia Montbrió. Iba en vanguardia la 4a Bandera de la Legión. A su vez las 2a y 3a Agrupaciones de la misma Gran Unidad, ocupado el Coll de Falset, continuaron su*

avance por la carretera general... la 3a Agrupación derivó hacia Duesaigues y Riudecañas... El itinerario fijado era proseguir por la carretera que rodea el Pantano y llegar a Montbrió para enlazar con las fuerzas que procedían de Prats...". Però, el dia anterior, el 14 de gener, una altra columna franquista avançava per la costa, "la 105 División del Cuerpo de Ejército Marroquí", fins arribar al vespre a Cambrils.

El mateix 15 de gener les tropes franquistes van ocupar Reus i Tarragona. Barcelona va caure el 26. El 27 l'Estat francès va obrir la frontera pels civils i els ferits, però no va permetre l'entrada dels soldats republicans fins al 5 de febrer. Les últimes tropes de l'exèrcit republicà que van creuar la frontera van ser les manades per Líster. Fins al dia 10, quan van arribar les tropes franquistes a la frontera, es van escapar a França una allau de 400.000 persones.

Entre aquests fugitius hi havia el poeta Antonio Machado (tenia 64 anys). Amb la seva mare (de 88 anys) i germà (José) passen a peu la frontera el 27 de gener. Arriben el 29 a Cotlliure i s'allotgen a l'hotel de la família Quintana. Antonio Machado moriria a Cotlliure el 22 de febrer, i la seva mare tres dies després.

“Com deia, estàvem, amb el meu marit, en un bosc de les afores de Cotlliure. A uns sis quilòmetres, a Argelers, els soldats senegalesos de les tropes colonials de l'exèrcit francès ja començaven a col·locar els filferros per delimitar la platja i convertir-la en un camp d'internament. Allí concentrarien els homes. Els matrimonis els duïen a Sant Cebrià (*Saint Cyprien*), a uns dotze quilòmetres més amunt. En aquest cas hi havia, des del primer dia, barracons de fusta amb habitacions per a cada matrimoni. Les dones que anaven soles anaven a Barcarès (uns vint-i-cinc quilòmetres costa amunt, passat Perpinyà)”.

A dos quarts de nou del 5 de febrer, el meu avi matern, el mont-roigenc Francesc Rom Serra, creuava la frontera per La Jonquera (“*sortosament no feia fred, però el temps no era del tot bo...*”). El van dur al camp d'internament d'Argelers; no tornaria a Espanya fins al 12 de juny. L'endemà arribaria a Barcelona. Al final de la seva vida va escriure el volum (inèdit) “Del carrer de Pelai als camps de concentració de França”. D'ell també són els llibres “El Centre Obrer de Mont-roig del Camp (1911-1925)” (Editorial Cossetània, 2002) i “Guspies de la història de Mont-roig” (Edicions Marré, 2010).

“Amb el meu marit vam decidir fugir d'aquell bosc de Cotlliure abans no ens portessin al camp de Sant Cebrià (*Saint Cyprien*). Volíem anar a Perpinyà. Jo recordava a aquella senyora Coll (“... *recordi com coll de gallina*”), la dels enciams de les Pobles, que tan amable havia estat amb mi. I ens vam escapar pels camps. No sabíem ben bé per on anàvem. Vam veure un poble i jo li vaig dir al meu marit que m'acostaria a alguna botiga a veure si podia telefonar... “*Sou pas refugiats?*” Era un fugitiu d'Espanya que havia marxar feia anys per no haver d'anar al servei militar, i que s'havia casat amb una francesa. Sí, tens raó, jo era bastant decidida. Aquell home em va preguntar a qui

buscava i li vaig dir que a una “*senyora Coll*” de Perpinyà. Va mirar la guia telefònica i va resultar que era un cognom prou freqüent. Li vaig dir que eren tractants de verdures. Aleshores sí. El senyor Coll va preguntar-me on era, em va dir que no em mugués d’allà i que en poc temps ens venia a buscar. Vam estar uns dies a casa seva. El senyor Coll, era una persona amb una certa influència, va dir que aniria a veure al prefecte per veure com es podia regularitzar la nostre situació. No fou possible. Sols podia ser per a mi. Tots els homes havien d’anar al camp d’internament. Però aconseguí que al meu marit el possessin permanentment a una mena de camp eventual que hi havia a Perpinyà; feia de dipòsit dels refugiats que trobaven i els col·locaven allà tot esperant omplir un camió per traslladar-los a Argelers. El Josep s’estava allà durant la setmana i el diumenge el senyor Coll l’anava a buscar personalment amb un passi per sortir i el retornava a la nit. Com que pensava que això no podia durar, va resoldre que s’escaparia. La senyora Coll ens va deixar uns cèntims, que més tard li vàrem tornar, per poder comprar-nos roba. Ens va acompanyar a un local de segona mà que es coneixia com “*cal penja i despenja*”.

El Josep estava decidit a anar a París, a l’ambaixada hi deuria haver el Líster i l’ajudaria. València i Alacant encara estaven en mans republicanes (*fins a finals de març*) i l’ambaixada encara era de la República (*la Gran Bretanya i França van reconèixer al govern franquista el 27 de febrer de 1939*). No li fou difícil arribar a París, era alt, de cabells rossos i amb ulls blaus, no semblava un espanyol. El Líster li va dir que estaven preparant un vaixell per marxar a Mèxic. Va venir a buscar-me a Perpinyà i m’ho va comentar; jo li vaig dir que hi estava d’acord. Mentre, jo havia estat treballant al magatzem de verdures dels senyors Coll. Com que em pagàvem i estava allotjada a casa seva, vaig poder reunir uns cèntims que van permetre al Josep, anar a París, pagar aquella roba de segona mà i tenir-ne pel futur immediat. Jo tenia tan sols vint anys i no havia sortit pràcticament de les Pobles, de Mont-roig; tan sols anava, de tant en tant, a casa la padrina Rosa a El Morell. La senyora Coll em va fer de mare, m’explicà moltes coses de la vida.

Vam marxar els dos a París. Quan tot semblava que anava bé, van començar a detenir tots els espanyols que trobaven pels carrers. Hi havia hagut un confús sabotatge en un vaixell de guerra en el port militar de Toló (*Toulon*) i van dir que estaven implicats uns refugiats espanyols. Ens van enviar al camp de Sant Cebrià (*Saint Cyprien*). Allà vaig quedar embarassada. Aleshores, em van traslladar a un barracó especial on érem totes les que esperàvem per donar a llum”.

LA MATERNITAT D’ELNA

“Als set mesos va venir una infermera i, amb una rònega furgoneta, em va portar a Elna. Aquella era una senyora suïssa, “la senyora Isabel” li dèiem. Era la que va organitzar, des del primer moment, la Maternitat d’Elna. S’havia adreçat al prefecte de Perpinyà per tal de trobar una casa on podessin donar a llum les refugiades. La maternitat d’Elna era una vella casa senyorial abandonada. No teníem vidres, la claraboia central estava trencada i

quan plovia es mullava tot.

El meu fill, Josep Valero Virgili, va néixer el 12 de març de 1940 a la Maternitat d'Elna, fou el número 24. Al principi, la senyora Isabel feia ella mateixa de llevadora, però després van venir d'altres infermeres a ajudar-la. A mi em va atendre la senyora Ada; era molt bona persona. La majoria del menjar arribava directament de Suïssa. Després del part estàvem un temps recuperant-nos, ens donaven oli de fetge de bacallà i vitamines. Jo hi deuria estar un mes i mig o dos mesos. No era freqüent tant de temps. Jo l'ajudava molt fent-li “*d'ama de llaves*”, era l'encarregada del rebost. El meu marit feia temps que havia enviat una carta reclamant-me”.

La senyora Ada i el fill de Rosa Virgili

La Maternitat d'Elna, estava a uns set quilòmetres del camp de Sant Cebrià (*Saint Cyprien*). La va fundar, el 1939, la infermera suïssa Elisabeth Eidenbenz (1913-2011). A Elna hi van néixer uns 400 nens fills de refugiades espanyoles. El primer va néixer el 7 de desembre del 1939. Era coneguda com “la maternitat suïssa”, doncs pertanyia a una fundació humanitària d'aquesta nacionalitat. Es feien uns vint parts mensuals. El 1937 Elisabeth Eidenbenz ja havia anat al Madrid republicà per intentar ajudar a mares i a nens. Durant la II Guerra Mundial la maternitat va començar a acollir mares jueves que fugien dels nazis; hi van néixer uns 200 nens jueus. Amb l'ocupació de França, les tropes alemanyes la van tancar el 1944. Des del 1939 fins al 1944 hi van néixer exactament 597 nens. Elisabeth Eidenbenz va viure després a Àustria, prop de Viena.

Fins al 2002, amb setanta-nou anys, no va començar a tenir algun reconeixement públic. El 23 de març, a Elna, va rebre la medalla de “*Just entre les Nacions*”; aquesta és una distinció que concedeix l'Estat d'Israel a aquelles persones que mereixen una especial consideració i respecte. Massa anys. Aquesta és una d'aquestes històries que han estat a punt de perdre's, de ser malauradament oblidades.

“La senyora Isabel” (Elisabeth Eidenbenz)

“Mentre el meu marit, aconsellat per un gendarme francès, va acceptar marxar a un poble al sud de París, a Vierzon, per treballar en una fàbrica que feien rodes per a metralladores. Hi va estar uns dos mesos. Però en veure que s'acostaven les tropes alemanyes (a les primeres setmanes de maig de 1940 es va començar a fer evident que les tropes alemanyes estaven guanyant i penetrarien a França), el Josep va decidir tornar ràpidament cap a Perpinyà. Estàvem un altre cop junts i, ara, amb un nen. Allà, del 1940 al 1944, el meu marit va continuar “*fent política*”, era del Partit Comunista. No m'explicava mai el que feia, suposo que per precaució. Però sé que ajudava els maquis”.

RETORN A ESPANYA

“Però, al poc temps d’estar a Perpinyà vam decidir que jo i el nen tornéssim a Espanya. El meu marit no volia que el nen fes cap a un camp d’internament. Jo vaig tornar amb una d’aquelles expedicions que et portaven al castell de Figueres i et tenien allà fins que els hi arribaven els informes policials.

Algun parent em va fer saber que no tornés a Mont-roig, doncs podia ser perillós. Els meus pares, en acabar la guerra van anar a viure a Reus. El pare era considerat com un “roig”, tenia problemes, no el volien contractar. Va estar divuit mesos a la presó de Saragossa per una denúncia d’un particular, per uns problemes personals. Hi havia gent que aprofitava el nou règim per fer mal. Un cop que va venir la guàrdia civil a casa dels pares al no trobar-me, van dir “*hem trobat al gall (el pare), però no la polla (que era jo)*”. Per tot això, em vaig quedar a viure a Barcelona, a casa dels meus sogres; era més segur”. (6)

“Era el 1940. Vivia a casa dels sogres, a Barcelona, amb el nen, i un dia rebo una carta del Josep que em diu que està fent de pastor a Salses (a uns setze quilòmetres més amunt de Perpinyà) i que em trobava molt a faltar, que no podia viure així. Vaig decidir que havia de tornar a França; però aleshores les fronteres estaven tancades. Primer vaig anar a casa la padrina Rosa, a El Morell; també aquest cop em va donar cèntims (“*ai nena, com t’ho faràs?*”).

Jo anava, cada tres dies, a buscar la llet de racionament per al meu fill al mercat de Sant Antoni de Barcelona. I jo, decidida com sempre, vaig començar a donar veus del que pretenia. Em vaig posar en contacte amb una altra dona que estava en una situació semblant. Em va dir que tenia una adreça de La Seu d’Urgell que ens podrien ajudar. Vam agafar els cotxes de línia de l’empresa Sagalés per anar allà. Cadascuna amb el seu fill, jo amb el meu d’uns set mesos i aquella altra senyora amb un d’un any. Vam trobar-nos amb una gent que feia el contraban i aprofitava per (també) fer passar la frontera a

qui li calia. Pagant, clar. Ens van explicar que cap a les sis de la tarda, que era la l’hora en que tancaven la frontera, anéssim passejant per la carretera i passéssim la duana amb els nens, portant-los no malfiarien. Jo també duia una bossa plena de la seva roba i biberons. Una mica més enllà, després d’un giravolt, ens va recollir el guia i ens portà, per algun camí i, sobretot, pel mig dels boscos, fins Les Escaldes. Hi vam arribar cap a les onze de la nit. Més de quatre hores caminant amb el nen al coll i aquella pesant bossa; cal dir que, a més, el nen estava molt gras. Quan vaig arribar ja no podia més. Vam tenir sort que cap dels dos nens va plorar en cap moment. I, des d’allí, vam agafar un autocar fins a Bourgmadame i un tren cap a Perpinyà”. (*Per l’edat del nen, deuria ser cap a l’octubre de 1940*).

A Perpinyà

UN ALTRE COP A L'EXILI, RETORN AL CAP DE QUATRE ANYS I..

“Com deia, hi vam estar uns quatre anys, del 1940 al 1944. El Josep no tenia antecedents i vam poder tornar normalment. Els pares dels dos ens escrivien dient que ja havia passat el període més fort de repressió, que els hi feia il·lusió veure el nen. En arribar a Espanya ens van separar, a mi em van deixar a Barcelona i vaig anar a Reus amb els pares i a ell se'l van endur a Madrid. Però tenia un possible salconduit protector. A Perpinyà, va conèixer un metge francès, també comunista, que al veure'l tan prim li va dir que si li calia es podia fer passar per malalt, per tuberculós. Li va donar un paper, amb una mena de diagnosi i li va dir que el guardés sempre, que algun cop, li podia ser útil. D'aquesta manera va fer cap a l'Hospital de Carabanchel, a Madrid. Després d'un temps, un metge català que va conèixer li va dir que si li pagava 150 pessetes, (era molt diner) i, amb els papers que portava, podria marxar a casa. I jo un altre cop a casa de la padrina Rosa, al Morell. “Així vindrà el Pepito?” I vam tornar els tres a viure a casa dels seus pares, a Barcelona. Vivíem a la carretera del Port, anant a Can Tunis; sovint vèiem passar la camioneta que duia algun mort de la presó Modelo al cementiri de Montjuic. Aquell paper del metge francès li va servir d'altres vegades.

Al poc temps que estàvem a Barcelona, un dia el Josep em va dir: “*Ja torno a fer el mateix que a França*”. Un altre dia em va dir: “*Et veuries en cor d'anar a Ripoll o Olot a buscar una persona? M'han dit que si ho vols fer...*”. El primer cop vam anar junts. Allà ja ens esperaven i, amb una bicicleta cadascú, ens van portar per camins fins una casa enmig de la muntanya. Recordo que hi havia un salt d'aigua que feia moure un teler. Jo sola, hi vaig anar diverses vegades. A l'arribar, menjava i esperava que es fes de nit. Aleshores arribava algú que l'havien acompanyat des de França. El vestien adequadament, de carrer, i jo l'havia de portar a Barcelona. Anàvem amb el carrilet fins Girona i, des d'allí, amb tren fins Barcelona. Jo anava molt ben vestida; el Partit em donava roba molt bona per no despertar sospites. Sols la podia portar aleshores. Després, en el dia a dia per Barcelona havia d'anar vestida normal, com sempre, no calia cridar l'atenció.

A Barcelona (1944)

A l'arribar a l'Estació de França, jo havia de contactar visualment amb alguna persona que m'esperava. Cada vegada teníem una consigna diferent, podia ser anar amb un mocador determinat, els dos, o alguna cosa semblant. No ens coneixíem, no ens dèiem res. Quan l'havia localitzat a l'estació, tornava al tren, comprovant que no ens vigilessin, baixàvem els dos i el lliurava. Algun cop, per no despertar sospites, perquè algú no s'adonés que sempre ho fèiem de la mateixa manera, l'havia de portar fins la plaça Palau, allà a prop de l'estació, era on trobava la persona que ens esperava.

Més endavant, el meu marit em va dir si no podia fer el mateix anant de Barcelona a Madrid. Jo li vaig dir que no hi havia estat mai, que no coneixia res. “*No et preocupis,*

Jové Hortonedada), i sabem que la que era la casa de la senyora Lluïsa Compte (ara núm. 21) era antigament el 95 (segons informacions que vaig trobar en la recerca sobre el Marquès de Mont-roig). Aquell núm. 61 del Casino de Baix, era a cal Panadero (ara carrer de Francesc Riba i Mestre núm. 6 i 8). Així doncs, aquella casa del núm. 65 del carrer Major, que al cens de 1923, diu que hi vivia Joan Virgili Boronat, pare de Rosa Virgili, deu ser dues cases més amunt. Bé, el cens hi consta com enregistrarat allí; probablement ja vivia al Mas Boter, a Les Pobles.

- (2) Em crida l'atenció aquest “molí de vent” i penso que deuria estar relacionat amb alguna de les mines que hi havia a Les Pobles. Ho cerco en el llibre “Camins soterrats d'aigua. Les mines d'aigua al terme de Mont-roig” del Grup de Recerca del Centre d'Estudis Mont-roigencs, però no aconsegueixo relacionar-ho, explícitament. De totes maneres, a vegades, al final, la suma de petites i inconnexes informacions encaixen i certifiquen realitats perdudes. Trobo la mina núm. 34, la de Sant Roc, que naixia a la finca del “Ventura de l'Hort” (Ventura Ferran Anglès). També la mina de Sant Bartomeu (la núm. 31) que naixia sota del Mas de Ballester, a la finca del “americano” de Sitges Bartomeu Romeu Casanyes (el del “Mas Romeu”, que aleshores anava del camí de la Caseta del Rellotge i a ponent fins el barranc de Rifà).

Cercant aquestes informacions m'he trobat que l'avi de Rosa Virgili, Joan Virgili Torrell, consta com a soci de la mina de Sant Pere (la núm. 33). Diu que estava a cent metres del camí de la Caseta del Rellotge, sota el Mas de Ballester i que tenia la sortida d'aigua a la finca de can Figarró. Joan Virgili Torrell surt citat a l'acta de la reunió que es va fer el 15 de maig de 1898; torna a sortir com a soci el 9 de desembre de 1900.

- (3) Pel que he pogut esbrinar, aquesta senyora Bernarda, quan s'estava a Mont-roig, vivia al carrer Major núm. 21 (a la casa de la Lluïsa Compte), en aquells baixos on després hi va haver el forn de “l'Antonet del pa”. La farmàcia de Barcelona estava al carrer del Clot núm. 88. Penso que “senyora Bernarda” deuria ser Bernarda Ferrando Planellas. La vaig trobar quan feia la recerca de la família del Marquès de Mont-roig (Antoni Ferratges Mesa). Aquest era fill del mont-roigenc Ferran Ferratges Ballester (veure arbre genealògic publicat al “Ressò mont-roigenc” núm. 71, pàg. 20 (3r trim. de 1999), i tenia de germana a Bernarda Ferratges Ballester (veure arbre genealògic publicat al “Ressò mont-roigenc” núm. 68, pàg. 25 (4r trim. de 1998). Seguint ara l'arbre publicat al “Ressò mont-roigenc” núm. 74, pàg. 25 (2n trim. de 2000), pàg. 19, trobem que Bernarda Ferratges Ballester (casada amb Josep Maria Roig Martí) va tenir dues filles Maria Assumpció i Salvadora; la primera es va casar amb Joan Freixas Llaberia i van tenir a Josep Maria, Maria Assumpció i Anita Freixas Roig. El primer, Josep Maria Freixas Roig es va casar amb aquella Bernarda Ferrando Planellas, “la senyora Bernarda”. Per cert Anita Freixas Roig era la mare de Lluïsa Compte Freixas.

- (4) Consulto el capítol dedicat a l'agricultura (pàg. 49) del llibre “Estudi onomàstic de la vila i terme de Mont-roig del Camp” de Ferran Jové Hortonedada. Diu que la vinya era “un dels més tradicionals i dels més extensos del terme” fins l'arribada de la fil·loxera (la publicació “Datos para un avance sobre la viticultura de la provincia de Tarragona”, editada per la “Escuela de viticultura y enología de

Reus” el 1915, esmenta que va arribar a Mont-roig el 1896), i que després es van plantar patates i moriscs. Hi havia camps sembrats de cereals, garrofers, oliveres i, d’una manera més escassa, avellaners i ametllers. També sabem que fins (aproximadament) el 1909 es conreava arròs a les terres properes al mar. Quan Jové Hortonedà parla dels fruiters, a més de considerar les figueres, aïllades en diverses finques, diu que cal arribar al cadastre de 1954 per trobar un percentatge del 0,90 % de terres de fruiters; gairebé res. Sí sabem que, a partir d’aleshores, fonamentalment uns deu anys després, comencen a plantar-se presseguers amb abundor. Tornant al Mas Boter, que conreaven els Virgili, trobo un gran avenç que s’hi plantés presseguers en aquells anys vint o trenta.

- (5) El germà de Pere Calaf Jofre, “*Peret, el masover*”, que es deia Josep, era masover en aquell Mas d’en Ballester. També he buscat informació en aquell llibre citat abans “*Camins soterrats d’aigua. Les mines d’aigua al terme de Mont-roig*”, i a la pàg. 91, hi trobem la descripció de la mina del Mas de Ballester (la núm. 16), diu: “*La mina sorgia al pinar que tenia la finca del mas a l’entrada venint de Mont-roig... Actualment només hi queda una gran bassa... el cabal era considerable...*”. La descripció em fa dubtar. A la pàg. 161 trobo la mina de Sant Miquel (la núm. 32). Explica que estava al camí del Mas de Ballester i el que més m’interessa: “*Sorgia a la finca de Baptista Nogués, cal Melitino. Era cabalosa i tenia una llargada d’uns quatre quilòmetres... els pous d’entrada arribaven a 30 metres de profunditat... Vicenç Toda la qualifica com la mina més important del terme de Mont-roig...*”. Penso que devia ser aquesta la mina on s’amagaren els homes dels Calaf.
- (6) A la “*Causa general de Tarragona*”, a l’apartat dedicat a Mont-roig, que comença amb un ofici de l’alcaldia de data 11 d’octubre de 1940, dirigit al “*Fiscal instructor de la Audiencia Provincial de Tarragona*”, diu que aquesta “*causa general... se instruye en averiguación de los hechos delictivos de importancia, cometidos... durante la dominación roja...*”, n’hi ha un altre de 28 de febrer de 1942 que explica que les disset persones que consten en la relació que hi ha a continuació “*formaron con armas y tomaron parte en diversos desafueros cometidos en esta población...*”, i s’esmenta Rafael Virgili Boronat. Aquest era germà del pare de la Rosa Virgili. Recordo que em va comentar en algun punt de l’entrevista que aquest havia marxat a viure a Barcelona i que es va fer guàrdia d’assalt. Aquest era un cos policial creat el 1932 per la República, que operava a les grans ciutats i tenia com a missió mantenir l’ordre públic.